

ODN

Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

Renata Welniak,

historyk, edukator muzealny, kustosz Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie

Scenariusz lekcji historii, godziny wychowawczej

Temat zajęć: «Zapomniany obóz». Historia obozu „Lager Elektro-Mühle”.

Poziom edukacyjny: klasa VIII szkoły podstawowej, szkoła ponadpodstawowa

Czas trwania zajęć: 45 min.

Odniesienie do podstawy programowej:

Cele edukacyjne:

Cele ogólne:

- poznanie losów ludności żydowskiej w Kraju Warty w czasie okupacji niemieckiej,
- kształcenie umiejętności pracy z materiałem źródłowym oraz wyciągania wniosków i formułowania opinii;
- kształcenie i operowanie pojęciami związanymi z okupacją niemiecką.

Cele szczegółowe:

Po lekcji uczeń:

- wie, jaką politykę prowadzono wobec ludności żydowskiej zamieszkującej Kraj Warty;
- rozumie pojęcia: Holokaust, getto, „ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej” (niem. *Endlösung*), obóz zagłady, obóz koncentracyjny, obóz pracy;
- wie, że wiele miejsc istniejących na terenie współczesnego Poznania powstało w wyniku pracy przymusowej ludności żydowskiej, m.in. cmentarz na Miłostowie, jezioro Rusalka oraz Jezioro Maltańskie;
- doskonalą umiejętność pracy ze źródłami historycznymi (relacja, fotografia, dokument, teksty źródłowe) oraz jego analizy i interpretacji;

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

**SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO**

ODN

Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

- doskonalili umiejętności: współpracy w grupie i prezentowania efektów wspólnej pracy;

Metody dydaktyczne:

- wykład,
- pogadanka,
- praca z tekstem źródłowym,
- pokaz
- burza mózgów,

Formy pracy: zbiorowa, indywidualna

Środki dydaktyczne:

Teksty źródłowe:

- List do więźniarki Lili Grünenbaum, osadzonej w obozie „Elektro-Mühle” przy ul. Gnieźnieńskiej w Poznaniu, [**tekst źródłowy nr 1**];
- Dokument zawierający nazwiska Żydówek osadzonych w RAB-Lager „Elektro-Mühle”, które zostały przekazane do dyspozycji gestapo [**tekst źródłowy nr 4**];
- Wspomnienia Edith Kramer, żydowskiej lekarki zatrudnionej w obozach pracy przymusowej dla Żydów, które w latach 1941–1943 funkcjonowały w Poznaniu [**tekst źródłowy nr 5**].
- Wspomnienia Edith Kramer, żydowskiej lekarki, o wyżywieniu w obozach pracy przymusowej [**tekst źródłowy nr 6**];
- Fragment wspomnień Edith Kramer o pracach, do których kierowano robotników żydowskich, oraz wynagrodzeniu, jakie otrzymywali [**tekst źródłowy nr 7**];
- Fragment wspomnień Edith Kramer o transportach powrotnych chorych więźniarek, które z obozu pracy miały powrócić do getta łódzkiego, [**tekst źródłowy nr 8**];

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

**SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO**

ODN

Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

Dokumenty:

- Wykaz imienny żydowskich więźniarek osadzonych w obozach pracy przymusowej w Poznaniu. Ze zbiorów Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie.
- Pismo Tajnej Policji Państwowej w Poznaniu do landrata Wolsztyna, wysłane na mocy rozkazu *Reichsführera SS* Heinricha Himmlera, nakazujące likwidację wszystkich obozów pracy przymusowej dla Żydów. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Poznaniu.

Fotografie:

- Więźniarki żydowskie przy pracach ziemnych na budowie cmentarza na Miłostowie, prawdopodobnie 1942 r. Ze zbiorów Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie [**fotografia nr 1**];
- Prace niwelacyjne przy budowie cmentarza, prawdopodobnie 1942 r. Ze zbiorów Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie [**fotografie nr 2–5**];

Przebieg zajęć:

I. Wprowadzenie

Nauczyciel, w formie krótkiego wykładu, informuje uczniów, że w czasie II wojny światowej ludność żydowska zamieszkująca Kraj Warty doświadczyła ze strony okupanta różnych form represji. Począwszy od ograniczeń wprowadzonych w początkowym okresie wojny, tj. zakazu swobodnego poruszania się, korzystania z publicznych środków komunikacji, obowiązku oznakowania mieszkań, aż po wysiedlenia Żydów z Kraju Warty i stosowaniu represji mających na celu odizolowanie tej grupy narodowej od reszty społeczeństwa. Warunki życia mieszkańców tzw. „dzielnic zamkniętych” były trudne: duże zagęszczenie ludności, głód, choroby powodowały wysoką śmiertelność. Wszechobecny terror należał do codzienności i każdego dnia przynosił nowe ofiary. Kilkanaście tysięcy ochotników oraz siłą zwerbowanych do robót (kobiet i mężczyzn) deportowano z gett do obozów pracy przymusowej, które w rzeczywistości stały się miejscami ich bezpośredniej eksterminacji – „zagłady poprzez pracę”.

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

**SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO**

ODNOśrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

W latach 1941–1943 w okupowanej Wielkopolsce Niemcy założyli 143 tego rodzaju obozy (w całym Kraju Warty 173), z czego 29 funkcjonowało na terenie Poznania. Powstanie ich łączy się z podjęciem na terenie miasta przedsięwzięć urbanistycznych mających na celu, m.in.: poszerzenie jego granic administracyjnych w kierunku wschodnim i zachodnim, modernizację terenów zielonych, budowę nowych obiektów i przedsięwzięć planistycznych – nauczyciel wymienia: jezioro Rusalka i jezioro Maltańskie oraz budowę nowego Centralnego Cmentarza na Miłostowie. Do prac związanych z tym przedsięwzięciem skierowano kobiety żydowskie – więźniarki z obozu „Lager Elektro-Mühle” mieszczącego się przy ul. Gnieźnieńskiej 47 w Poznaniu.

II. Rozwinięcie

1. Nawiązując do wykładu nauczyciel prosi uczniów o przypomnienie znaczenia terminów: Holokaust, getto, „ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej” (niem. Endlösung). W miarę potrzeby nauczyciel uzupełnia wypowiedzi uczniów, jeśli uczniowie mają problem z odpowiedzią. W dalszej kolejności prosi uczniów o próbę zdefiniowania pojęcia: obóz koncentracyjny, obóz zagłady i obóz pracy. Nauczyciel prosi o odwołanie się uczniów do konkretnych przykładów funkcjonowania takich miejsc w czasie okupacji niemieckiej (np. obóz koncentracyjny – KL Auschwitz, obóz zagłady – Kulmhof, obóz pracy – Lager Elektro-Mühle).

Zadaje uczniom pytania inicjując pogadankę :

- Czy potraficie wskazać cechy charakteryzujące każdy rodzaj obozu?

W pytaniu chodzi o wskazanie cech wspólnych oraz różnic. W odpowiedzi uczniów na to pytanie należy podkreślić, że w przypadku obozów pracy skoszarowana w nich ludność żydowska ginęła nie tylko wskutek wyczerpującej organizm pracy fizycznej, wycieńczenia, niedożywienia, ale także w przeprowadzanych egzekucjach. W obozach tego typu ludność osadzana była bez wydania wyroku przez jakiegokolwiek sąd.

- Czy potraficie wymienić, bądź też opowiedzieć o wybranym obozie, który w latach okupacji niemieckiej funkcjonował w Waszej najbliższej okolicy?

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
NarodowegoSAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO

ODNOśrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

Uczniowie odpowiadają na zadanie pytanie. W przypadku braku odpowiedzi nauczyciel wymienia miejsca, w których funkcjonowały obozy (np. w Poznaniu: obóz na Stadionie Miejskim obecnie: stadion im. Edmunda Szyca, obóz w nieistniejącym dziś Forcie Radziwiłł, obóz pracy przymusowej dla ludności żydowskiej, który zlokalizowany był w budynku dzisiejszego Liceum Plastycznego im. Piotra Potworowskiego w Poznaniu przy ul. Junikowskiej 35). Wiele spośród miejsc, w których funkcjonowały obozy jest upamiętnionych, np. w postaci tablic pamiątkowych, pomników. Jednakże są też takie miejsca, które zniknęły na zawsze z przestrzeni publicznej (zostały zniwelowane w latach powojennych) – nie chciano o nich pamiętać lub je zapomniano. Jednym z nich jest właśnie obóz „Lager Elektro-Mühle”. Osadzono w nim łącznie 300 kobiet żydowskich deportowanych do pracy z getta łódzkiego. Od 1942 r. więźniarki tego obozu kierowano do budowy Cmentarza Centralnego na Miłostowie.

2. Nauczyciel na tablicy multimedialnej prezentuje zdjęcia przedstawiające (pokaz):

- Więźniarki żydowskie przy pracach ziemnych na budowie cmentarza na Miłostowie, prawdopodobnie 1942 r. Ze zbiorów Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie [**fotografia nr 1**];
- Prace niwelacyjne przy budowie cmentarza, prawdopodobnie 1942 r. Ze zbiorów Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie [**fotografia nr 2–5**];
- Wykaz imienny żydowskich więźniarek osadzonych w obozach pracy przymusowej w Poznaniu. Ze zbiorów Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie [**dokument nr 1**].

3. Nauczyciel dzieli klasę na pięć zespołów i przekazuje im materiały źródłowe wraz z zagadnieniami do opracowania.

Grupa I otrzymuje: *List do więźniarki Lili Grünenbaum, osadzonej w obozie „Elektro-Mühle” przy ul. Gnieźnieńskiej w Poznaniu*, [**tekst źródłowy nr 1**] do którego nauczyciel postawił pytanie:

- Określ miejsce, czas powstania oraz jakie informacje list zawiera?

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO**

ODN

Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

Grupa II otrzymuje: *Wspomnienia Edith Kramer, żydowskiej lekarki zatrudnionej w obozach pracy przymusowej dla Żydów, które w latach 1941–1943 funkcjonowały w Poznaniu* [tekst źródłowy nr 5] zadaje pytanie:

- Opisz warunki bytowe, jakie panowały w obozie pracy przymusowej w Poznaniu?

Grupa III otrzymuje: *Wspomnienia Edith Kramer, żydowskiej lekarki, o wyżywieniu w obozach pracy przymusowej*, [tekst źródłowy nr 6], do którego nauczyciel zadaje pytanie:

- Jakie było wyżywienie w obozie pracy, w którym osadzone były więźniarki żydowskie?

Grupa IV otrzymuje: *Fragment wspomnień Edith Kramer o pracach, do których kierowano robotników żydowskich, oraz wynagrodzeniu, jakie otrzymywali*, [tekst źródłowy nr 7] zadaje pytanie:

- Jak wyglądały warunki pracy żydowskich więźniarek w miejscach, do których je skierowano?

Grupa V otrzymuje: *Fragment wspomnień Edith Kramer o transportach powrotnych chorych więźniarek, które z obozu pracy miały powrócić do getta łódzkiego* [tekst źródłowy nr 8], do którego nauczyciel zadaje pytanie:

- Na podstawie tekstu źródłowego opowiedz, czym w rzeczywistości były transporty powrotne do getta łódzkiego?

Na opracowanie odpowiedzi przez uczniów należy przeznaczyć 15–20 minut. Wybrani spośród grupy liderzy prezentują efekty pracy, a nauczyciel na bieżąco je komentuje i uzupełnia wypowiedzi uczniów.

4. Nauczyciel wygłasza krótki wykład o likwidacji wszystkich obozów pracy przymusowej dla Żydów w Kraju Warty, która nastąpiła z rozkazu wydanego w dniu 9 sierpnia 1943 r. przez Reichsführera SS i szefa policji niemieckiej Heinricha Himmlera. Obóz „Lager Elektro-

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO

ODN

Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

Mühle” zlikwidowany został 5 października 1943 r. W tym też dniu deportowano ostatnią grupę więźniarek z obozu pracy na Główniej do KL Auschwitz. W trakcie wykładu nauczyciel na tablicy multimedialnej prezentuje dokumenty:

- Pismo Tajnej Policji Państwowej w Poznaniu do landrata Wolsztyna, wysłane na mocy rozkazu *Reichsführera* SS Heinricha Himmlera, nakazujące likwidację wszystkich obozów pracy przymusowej dla Żydów. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Poznaniu [**dokument nr 2**];
- Dokument zawierający nazwiska Żydówek osadzonych w RAB-Lager „Elektro-Mühle”, które zostały przekazane do dyspozycji gestapo [**tekst źródłowy nr 4**].

III. Podsumowanie

Podsumowując lekcję nauczyciel zadaje uczniom pytanie: **Co należy zrobić, aby przywrócić pamięć o tym obozie i przekazać informację społeczności?** (burza mózgów). Uczniowie podają swoje propozycje (np. wykonanie prezentacji multimedialnej, filmiku, wystawy szkolnej, informacji internetowej lub prasowej). Nauczyciel propozycje zapisuje na tablicy.

Uwagi do realizacji:

- w celu uzupełnienia informacji o RAB-Lager „Elektro-Mühle” nauczyciel może zaproponować uczniom (np. na godzinie wychowawczej) projekcję filmu „Listy do Lilli”, autorstwa: Michała Maćkowiaka i Marcina Krzysztonia, produkcja: Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie, 2014 r.
- do opracowanego scenariusza załączone są także teksty źródłowe oraz fotografia, których nie wykorzystano w przebiegu lekcji. Jest to materiał na tyle interesujący, że może posłużyć Państwu jako środek dydaktyczny pomocny w przeprowadzeniu lekcji według własnego autorskiego pomysłu.
- w toku lekcji zastosowano teksty źródłowe będące fragmentami wspomnień żydowskiej lekarki Edith Kramer pochodzącej z Berlina. Sprawowała ona opiekę lekarską nad więźniarkami znajdującymi się w obozach pracy przymusowej dla

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego

SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO

ODNOśrodek Doskonalenia Nauczycieli
w Poznaniu

Żydówek w Poznaniu. W swoich wspomnieniach RAB-Lager „Elektro-Mühle” *Meine Erfahrungen in Posen, Antoninek und Theresienstadt bis zur Rettung in der Schweiz*, „Emuna. Israel Forum”, Jerozolima, 1976, z. 3–6 – nie wymienia jednak obozu przy ul. Gnieźnieńskiej.

- do scenariusza załączony jest słownik pojęć, wyjaśniający najważniejsze terminy historyczne związane z II wojną światową.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane:

Dokumenty i materiały, t. I: *Obozy*, oprac. Natan Blumental, Łódź 1946.

Pamiętniki

Kramer Edith, *Meine Erfahrungen in Posen, Antoninek und Theresienstadt bis zur Rettung in der Schweiz*, „Emuna. Israel Forum”, Jerozolima 1976, nr 3 (cz. I), s. 30–36; nr 4 (cz. II), s. 28–36; nr 5/6 (cz. III), s. 69–74.

Opracowania i artykuły:

1. Ziółkowska Anna, *Lager „Elektro-Mühle”*, „Kronika Miasta Poznania” 2002, nr 2: *Zawady i Główna*, s. 317–322.
2. Ziółkowska Anna, *Obozy pracy przymusowej dla Żydów w Wielkopolsce w latach okupacji hitlerowskiej (1941–1943)*, Poznań 2005.
3. Ziółkowska Anna, *Obozy pracy przymusowej dla Żydów w Poznaniu w latach okupacji hitlerowskiej*, „Kronika Miasta Poznania” 2009, nr 3: *Okupacja II*, s. 394–411.
4. Ziółkowska Anna, *Obozy pracy przymusowej dla Żydów w Wielkopolsce*, [w:] *Obozy pracy przymusowej dla Żydów w Wielkopolsce. Materiały dydaktyczne dla nauczycieli*, t. 2, red. Renata Węlniak, Luboń 2016, s. 7–29.
5. Ziółkowska Anna, *O tym jak chorowali, cierpieli i umierali żydowscy robotnicy w obozach pracy przymusowej w Poznaniu (1941–1943)*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały. Pismo Centrum Badań nad Zagładą Żydów”, Warszawa 2012, nr 8, s. 121–144.
6. Ziółkowska Anna, *Transporty powrotne (Rücktransporte). Eliminacja więźniów niezdolnych do pracy z obozów pracy przymusowej dla Żydów w Wielkopolsce*, [w:] *Ośrodek zagłady Żydów w Chełmnie nad Nerem w świetle najnowszych badań. Materiały z sesji naukowej*, Konin 2004, s. 37–43.

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
NarodowegoSAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO